

УДК 32.001:316 (477)

ІДЕОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Лариса Четверікова

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: Lchetverikova@bk.ru*

Розглянуто основні моделі соціальної держави, реалізовані в розвинутих демократичних країнах. Досліджено вплив провідних політичних ідеологій на формування та специфіку цих моделей. Проаналізовано перспективи використання світового досвіду функціонування соціальної держави та вплив ідеологічних чинників на становлення соціальної держави в Україні на прикладі реформування соціального страхування, зокрема пенсійного забезпечення. З'ясовано, що, на відміну від західних демократичних країн, задекларовані ідеологічні переконання провладних політичних сил суттєво не впливають на їх політичну діяльність, ідеологічні детермінанти не визначають державної політики, зокрема в соціальній сфері.

Ключові слова: соціальна держава, моделі соціальної держави, ідеологічна детермінованість, соціальне партнерство, соціальне страхування, соціальна стратегія, пенсійне страхування.

1. ВСТУП

Формулювання проблеми. Розвиткові політичного процесу в Україні притаманні неоднозначність та нелінійність перебігу. У дослідженні аналізуватимемо не всі парцелярні процеси, які характеризують політичний процес в Україні, а лише соціальний аспект, як одну зі складових загальнодержавного політичного процесу. Утім, таке звуження тематики не применшує значущості дослідження, оскільки соціальний аспект – надзвичайно важливий у забезпеченні та підтриманні соціально-політичної стабільності в суспільстві. Російський науковець А. Галкін із цього приводу зазначив: “З другої половини минулого століття в літературі, у якій розглянуто динаміку соціальної проблематики, підкреслено зростання ролі соціальної політики як елемента політики загалом. Сьогодні, враховуючи соціальні наслідки глобалізації, є підстави вважати її домінантним елементом сучасного політичного процесу” [див. 10, с. 51]. Така позиція дослідника цілком слушна, з огляду на те, що саме національні держави змушені вирішувати економічні, соціальні проблеми, які виникають унаслідок процесів глобалізації. Українська держава – не виняток. Ситуацію ускладнює те, що проблеми глобалізації є додатковим тягарем для суспільства, яке перебуває в стані системних трансформацій. Нестабільна політична система України не спроможна адекватно і вчасно реагувати на виклики сучасності. Водночас в Основному Законі України задекларовано, що наша держава, наслідуючи досвід більшості розвинених демократичних держав світу, визнала себе державою соціальною [3, с. 4]. Тобто важливою метою, згідно з Конституцією, є забезпечити гідний рівень життя та загального добробуту всього українського суспільства.

Аналіз попередніх досліджень. Зважаючи на актуальність проблематики, її вивчали й вивчають зарубіжні та українські науковці. Зокрема, проблематику соціальної держави та шляхи її становлення в Україні досліджують такі українські науковці: О. Кіндратець, Е. Лібанова, Н. Мельникова, О. Панкевич, Т. Пеглер, Л. Прокопець, Ж. Пустовіт, А. Сіленко, Т. Семигіна, О. Скрипнюк, В. Співак, І. Яковюк та інші.

Хоча проблематику соціальної держави значною мірою досліджено в сучасній науці, однак у цьому понятті досі чимало нез'ясованого. Ідеться про складне, багатогранне явище, яке трансформується з часом під впливом багатьох детермінант, зокрема ідеологічних. Актуальною є також проблема формування соціальної держави в Україні. Адже очевидно, що втілення наріжних засад соціальної держави потребує теоретичних напрацювань щодо з'ясування умов та можливих детермінант, які визначатимуть її становлення.

Мета статті – дослідити особливості становлення соціальної держави в Україні, а також з'ясувати, наскільки національна модель соціальної держави зумовлена ідеологічними детермінантами.

2. СУЧАСНІ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

У політичній науці є декілька типологізацій моделей держави загального добробуту. Найпривабливішою з погляду окреслення ідеологічних чинників впливу у формуванні соціальної держави видається класифікація, яку розробив провідний соціолог Г. Еспінг-Андерсен на підставі аналізу соціально-політичних систем розвинених демократичних держав світу. У праці “The Three Worlds of Welfare Capitalism” учений пропонує розрізняти держави загального добробуту за такими критеріями: зміни в системах стратифікації, ступінь розширення соціальних прав і суспільно-приватна організація соціального забезпечення [цит. за 1, с. 87–88]. Основою такої класифікації є спроба зрозуміти сутність соціальної держави через її політичну природу. Г. Еспінг-Андерсен вводить такі параметри: рівень декомодифікації, стратифікація суспільства та державне втручання (інтервенція). Відповідно до його схеми, США, Канада та Австралія є прикладом ліберальної держави загального добробуту, для якої характерний помірний соціальний захист, протиставлення одержувачів соціальної допомоги й інших громадян, а також делегування частини своїх функцій громадянському суспільству як суб'єктові соціальної допомоги. Згідно з цією моделлю, рівень декомодифікації низький, стратифікація суспільства значна, держава втручається у формі регулювання ринків. Джерела теоретичного обґрунтування необхідності й значущості державного регулювання ринкової економіки закладено в макроекономічній теорії кейнсіанства. В його основі – ідея втручання держави в розвиток ринкової економіки заради усунення кризових явищ, досягнення максимальної зайнятості, підвищення темпів зростання суспільного виробництва. Зокрема, США мають потужний військово-промисловий комплекс, представлений обмеженою кількістю великих закритих корпорацій, пов'язаних між собою системою неринкових договірних відносин [6, с. 86–87]. Ці підприємства суттєво впливають на впровадження нових технологій в економіку США, що позитивно позначається і на економічній системі, і, в остаточному підсумку, на соціальній. Саме Дж. Кейнс, обґрунтовуючи необхідність державних інвестицій, зазначав, що ними можуть бути і військові видатки [2, с. 412]. Отже, така модель соціальної держави сформувалася під значним впливом ліберальної традиції.

Соціальна функція постає як вимушена поступка, що має не допустити соціального напруження в суспільстві.

Франція, Німеччина та Італія належать до консервативної корпоративістської моделі [1, с. 88]. Орієнтована на схеми соціального страхування, пов'язані з робочим місцем, тому великого значення за цієї моделі набуває система страхування. В основі соціальної політики – ідея партнерства між державою, суспільними та добродійними організаціями. Для цієї моделі характерна рівновага між ринком і соціальними цілями. Соціальні функції постають не як вимушені, а як рівноцінні ринку. Модель передбачає високий рівень декомодифікації, низьку стратифікацію, держава втручається у формі регулювання ринків і надання прямого фінансового забезпечення. Чимало вплинули на становлення цієї моделі соціал-демократична та консервативна ідеології, зокрема ордолібералізм. Представники цього напрямку проповідували формування соціально орієнтованого суспільного й економічного порядку, що базується на принципах вільного ринку, але за умов сильної держави. “Господарський лад” – ключова категорія, що є в основі теорії ордолібералізму. Модель соціального ринкового господарства, базовану на теорії ордолібералізму, її творці розцінювали як “третій шлях”, що проходить між ліберальним капіталізмом і тоталітарною адміністративною економікою. Такий шлях припускав своєрідний синтез гарантованих державою економічної свободи й соціальної справедливості.

І, нарешті, Швецію, Данію, Норвегію та Нідерланди Г. Еспін-Андерсен зараховує до соціал-демократичної (скандинавської) моделі держави загального добробуту [цит за 1, с. 88]. Така модель передбачає високий рівень декомодифікації і прагне до ліквідації соціальної нерівності через перерозподіл високого рівня оподаткування. Забезпечено значний рівень добробуту для всіх членів суспільства. Як наслідок, стратифікація суспільства незначна. Така модель соціальної держави передбачає переважання соціальних цілей над вимогами ринку. Очевидно, що найбільшою мірою на формування цієї моделі вплинула соціал-демократична ідеологія. Але варто зазначити, що на сучасному етапі розвитку ця модель, як і ідеологія, що її породила, втрачають популярність. Ситуація зумовлена тим, що соціальна держава соціал-демократичного типу виявилася занадто “дорогою” і призвела до двох негативних наслідків: по-перше, переобтяження державного бюджету й появу значного його дефіциту, а по-друге, формування психології споживацтва в суспільстві. Тому на зміну концепції соціальної держави приходить концепція держави праці [9, с. 34]. Отже, у розвинутих демократіях під впливом провідних політичних ідеологій сформувалися три моделі соціальної держави, які можуть бути еталонами для формування соціальної держави в Україні.

<i>Параметри моделі</i>	Тип моделі		
	<i>Соціал-демократична</i>	<i>Корпоративістська</i>	<i>Ліберальна</i>
<i>Політична основа</i>	Широкий компроміс	Коаліція між роботодавцями і працівниками	Вільний ринок

<i>Принцип надання послуг</i>	Універсальний	За місцем роботи (страхування)	За залишковим принципом (вибірковим)
<i>Рівень державних витрат на соціальну сферу</i>	Високі	Високі	Низькі
<i>Ринок праці</i>	Високий рівень зайнятості, висока платня	Низький рівень зайнятості, висока платня	Високий рівень зайнятості, низька платня

3. ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

У спадок від Радянського Союзу наша держава одержала патерналістську модель соціальної політики. Фінансування такої моделі для держави, яка перебувала в стані системної трансформації, було нереальним. Тому виникла об'єктивна потреба вибрати оптимальні шляхи її реформування. Особливістю політичного процесу в Україні наприкінці ХХ ст. було формування атомізованої партійної системи, яка не мала значного впливу на державну політику і на її окремі напрями, соціальну політику теж. Державна влада намагалася реформувати деякі напрями соціальної політики, але її дії не були системними й комплексними. Якийсь час у владі домінувала позиція СДПУ(о), і представники цієї політичної сили, відповідно до основних засад і цінностей соціал-демократичної ідеології, виступали за реалізацію соціал-демократичної моделі соціальної держави. Та було очевидно, що така модель на сучасному етапі занадто "дорога" для української держави. Українська економіка не змогла забезпечити необхідні ресурси. Наслідки такої непродуманої соціальної політики: чимале зuboжіння населення, різке зменшення середнього про шарку та демографічна проблема (по-перше, значне скорочення кількості населення України, по-друге, його вікова дисгармонія). Слушно зазначила з цього приводу українська дослідниця Т. Семигіна: "З одного боку, Основи законодавства України про загальнообов'язкове соціальне страхування, ухвалені 1998 року, свідчать про орієнтацію на німецько-французьку корпоративістську модель... З іншого боку, активно впроваджені програми адресної соціальної допомоги (житлові субсидії, грошова допомога малозабезпеченим сім'ям) є даниною ліберальній, передовсім американській, моделі. ...Тоді як Конституція України – у дусі соціал-демократичних документів – оптимістично стверджує, що саме держава бере на себе всі зобов'язання щодо повноцінного соціального забезпечення кожного громадянина" [8, с. 57].

Назріла потреба в комплексному реформуванні практично всіх сфер життя суспільства. Адже державна соціальна політика має забезпечити умови для нормального розвитку соціуму: демографічний баланс, необхідні масштаби та якість поповнення робочої сили, збереження та покращання історично сформованого стилю життя, утримання соціальної диференціації на рівні, що не провокуватиме конфлікти між соціальними групами, недопущення злиденності як масового явища. Для її реалізації треба створити розгалужену мережу, елементами якої є системи охорони здоров'я, освіти, контролю за трудовими відносинами, соціального страхування, соціальної підтримки, пенсійного забезпечення. Необхідно реформувати соціальне законодавство – правовий "каркас" соціальної політики. Потрібно визначити й на законодавчому рівні зафіксувати обрану модель соціальної держави. Очевидно, що це завдання політичних партій як інструментів артикуляції та фіксування на

законодавчому рівні суспільних інтересів. Для початку нового століття характерне становлення партійної системи поміркованого плюралізму, де провладні позиції почергово посідають партії центристського спрямування, ідеологічні переконання яких, утім, суттєво не відрізняються. Аналіз діяльності цих партій свідчить радше про те, що це так звані партії виборців, покликані мобілізувати найбільшу кількість виборців різної соціальної належності. Цікаво, що на сучасному етапі схожа ситуація склалася і в розвинених демократіях: дослідники кажуть про маргіналізацію ролі ідеологій у житті суспільства. Та пояснення такої ситуації суттєво різняться. Російський учений В. Мартянов із цього приводу зазначив: “Проблема полягає в тому, що нормативні цінності Модерну, як цілковито втілені, “уречевилися”, тобто перетворилися з трансцендентних утопічних цілей на характеристику іманентної політичної реальності “тут і тепер”. Титанічні зусилля, які скеровують сьогодні на підтримку проекту Просвітництва і які є в основі “великих ідеологій”, свідчать про вичерпаність дискурсів Модерну, які, продемонструвавши свою історичну та культурну “обмеженість” у “постіндустріальному”, “інформаційному” суспільстві, що виникає на наших очах, виявилися нездатними ефективно пояснити й легітимувати реальність Постмодерну” [5, с. 147–148].

Причини, які зумовлюють “факультативність” ідеологій у діяльності українських політичних партій, мають свою специфіку. Одна з вагомих причин – нерозвиненість традицій української політичної філософії. Мету й цінності, як фундамент будь-якої ідеології та, врешті-решт, політичної діяльності, просто “запозичили” в процесі модернізації. На думку О. Малінової, “прихильники активної модернізації покликаються на позитивний досвід західних країн, однак не обговорюють, чому свобода, та чи інша міра рівності, солідарність – добре. Названі цінності просто декларують, бо “так заведено” в лібералів чи соціал-демократів” [4, с. 99]. Тож ідеології не є каналами трансляції інтересів різних соціальних груп. Вони, зазвичай, недостатньо розвинені на теоретичному рівні, здебільшого просто копіюють західні зразки, які виникли в інших історичних умовах і були спрямовані на розв’язання інших завдань. Можна погодитися з думкою, що “ідеологія з атрибута перетворюється на необхідний, але не надто функціонально корисний антураж” [4, с. 98].

Як наслідок, говорити про вплив ідейно-політичних переконань на формування та реалізацію соціальної політики в Україні на сучасному етапі не видається можливим. Політичні рішення, які ухвалюють у проблемному полі соціальної політики, мають радше популістський, ніж комплексний, системний характер. Вони зорієнтовані на “латання дірок” у соціальній сфері та здобуття суспільної підтримки. І в жодному разі не йдеться про формування цілісної, продуманої соціальної стратегії, зорієнтованої на тривалу перспективу.

Розглянемо як приклад державну політику з такого актуального на сучасному етапі напрямку соціальної політики, як пенсійне забезпечення. Ця складова соціальної сфери, як і охорона здоров’я та освіта, потребують комплексного реформування. Як уже було зазначено, проблеми в цьому секторі мали подолати, увівши систему соціального страхування. Але, на думку Е. Лібанової, пенсійну реформу, розпочату ще 2003 року, досі не завершено [7, с. 10]. Через систематичне збільшення демографічної вікової дисгармонії пенсійні видатки далі зростають, що призводить до неперервного збільшення обсягу дотацій Пенсійного фонду з державного

бюджету. Частка пенсійних видатків у структурі ВВП невпинно зростає. За статистичними відомостями, у 2009 році вони становили 17% – один із найвищих показників у світі [7, с. 10]. Наприкінці 2009 р. ухвалено Закон “Про встановлення прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати”, відповідно до якого суттєво збільшено мінімальну пенсію. Зрозуміло, що такі державні заходи виправдані і з економічного (дають змогу уникнути зменшення грошової маси в обігу), і з соціального (недопущення масового зубожіння значної частки суспільства) погляду. Однак унаслідок цих дій знову збільшується дефіцит бюджету Пенсійного фонду. Тож такі заходи навряд чи забезпечать комплексне розв’язання проблеми. Світовий досвід підказує декілька варіантів її подолання.

У контексті неоліберальної традиції дієвою видається реформа з підвищення пенсійного віку населення. Наприклад, у США середня заробітна плата – 2700 дол., а жінки та чоловіки виходять на пенсію в 67,5 років. Тож пенсійні заощадження становлять близько 10 трлн дол. – значний фінансовий ресурс, який працює на економіку держави. До переваг такого заходу можна зарахувати [7, с. 11]: збільшення активного життєвого й трудового періодів, підвищення рівня життя пенсіонерів завдяки збільшенню тривалості стажу та розміру пенсій, покращання фінансової спроможності пенсійної системи та всієї системи суспільних фінансів, пом’якшення проблеми дефіциту робочої сили. Та очевидно, що питання підвищення пенсійного віку потрібно вирішувати комплексно: реалізуючи заходи щодо збільшення тривалості життя, охорони праці, запровадження медичного страхування, розширення сфери зайнятості, перепідготовки кадрів з урахуванням вікових особливостей.

Консервативна корпоративістська модель соціальної держави визначає актуальність створення умов для запровадження другого рівня системи пенсійного страхування та розвитку додаткового добровільного пенсійного забезпечення. Трирівнева пенсійна система, за якої на першому рівні виплати здійснюються за солідарним принципом, на другому – за накопичувальним, на третьому – за принципом добровільності. Водночас для впровадження цих заходів потрібно забезпечити умови: формування необхідного законодавства для успішного функціонування другого та третього рівнів, створення інституційних компонентів функціонування накопичувальної системи пенсійного страхування, набуття досвіду в системі недержавного пенсійного забезпечення. Окрім того, треба напрацювати шляхи розв’язання питань: зменшення вартості адміністративних видатків на обслуговування системи, створення сприятливих умов для інвестування активів. Досвід розвинених держав свідчить, що на іпотечні кредити скеровують пенсійні заощадження. Провідні країни використовують кошти пенсійних фондів для стабілізації фінансової ситуації. Країни, в яких немає зазначеного ресурсу, сильніше потерпають від криз.

Другий рівень пенсійної системи планували впроваджувати в Україні з січня 2009 року. Цього не відбулося, що зумовлено кількома причинами. Перша – суто політична: напередодні президентських виборів 2010 р. така реформа видавалася не вельми привабливою. Друга – економічна: в Україні немає інструментів довготривалих вкладень – держава не випускає довгострокових зобов’язань під пенсійні активи. Потрібно залучати недержавний сектор економіки, а тоді постає проблема контролю корпоративного економічного сектору. Держава не має

необхідного інструментарію. Тому запуск цієї системи, управління її коштами потребують дуже ретельної підготовки й опрацювання.

4. ВИСНОВКИ

На сучасному етапі розвитку декларовані ідеологічні переконання політичних сил, що перебувають при владі й суттєво впливають на державні рішення, навряд чи визначають реформи в соціальній сфері. Практика успішного функціонування соціальних держав світу пропонує широкий інструментарій для здійснення вищезазначених реформ, та проблема полягає у зваженому виборі й необхідності реалізації, навіть якщо політичні рішення, які ухвалюватимуть у проблемному полі соціальної політики, не мають миттєвого ефекту і не будуть надто популярними серед населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Калашніков С.* Функциональная теория социального государства. М.: ЗАО “Издательство “Экономика”, 2002.
2. *Кейнс Д.* Общая теория занятости, процента и денег. М.: Прогресс, 1992.
3. Конституція України. К.: Право, 2003.
4. *Малинова О.* Партийные идеологии в России: атрибут или антураж? // *Полис*, 2001. №5. С. 97–107.
5. *Мартьянов В.* Постмодерн – реванш “проклятой стороны Модерна” // *Полис*, 2005. № 2. С. 147–157.
6. *Мусихин Г.* Модели современного капитализма в новой политэкономии: между наукой и идеологией // *Полис*, 2009. № 3. С. 84–97.
7. *Семенюк М.* Пенсійна реформа: що заважає Україні? // *Соціальний захист*, 2010. № 4(165). С. 10–14.
8. *Семігіна Т.* Національні моделі соціальної політики: глобальний рух до неолібералізму? // *Соціальна політика і соціальна робота*, 2003. №1(24). С.45–60.
9. *Сіленко А.* Чи є альтернатива державі загального добробуту? // *Нова політика*, 2000. № 1. С. 32–35.
10. Социальная политика как доминирующий элемент современного политического процесса. Материалы круглого стола // *Полития: Анализ. Хроника. Прогноз*, 2007. № 2(45). С. 44–81.

IDEOLOGICAL DETERMINANTS OF SOCIAL STATE FORMATION IN UKRAINE AT THE PRESENT STAGE

L.arysa Chetverikova

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: Lchetverikova@bk.ru*

Principal models of social state realized in developed democratic countries are briefly considered in the article. Influence of key political ideologies on formation and specific character of these models has been researched. Prospects of use of world experience of social state functioning and influence of ideological factors on establishment of social state in Ukraine in terms of social insurance reformation, in particular of retirement benefits, have been analyzed. It has been found out that unlike western democratic countries, declared ideological convictions of political forces

supporting the ruling authorities do not make a substantial influence on their political activity, and state policy, in particular in social area, is not determined by ideological determinants.

Key words: social state, models of social state, ideological determinancy, social partnership, social insurance, social strategy, pension insurance.

ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА В УКРАИНЕ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Лариса Четверикова

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина,
e-mail: Lchetverikova@bk.ru*

Рассмотрены основные модели социального государства, присущие развитым демократическим странам. Исследовано влияние основных политических идеологий на формирование и специфику этих моделей. Проанализированы перспективы использования мирового опыта функционирования социального государства и влияние идеологических факторов на становление социального государства в Украине на примере реформирования социального страхования, а конкретнее – пенсионного обеспечения. Выявлено, что в отличие от западных демократических государств, задекларированные идеологические убеждения провластных политических сил существенно не влияют на их политическую деятельность, и государственная политика, в том числе и в социальной сфере, не определяется идеологическими детерминантами.

Ключевые слова: Социальное государство, модели социального государства, идеологическая детерминированность, социальное партнерство, социальное страхование, социальная стратегия, пенсионное страхование.

Стаття надійшла до редколегії 22.10.2010

Прийнята до друку 17.02.2011